

شناسایی نیروهای پیشران تأثیرگذار بر تحقق توسعه اجتماع محور در محلات کم برخوردار شهری (مطالعه موردی: محله التیمور، مشهد)

شیرین صباغی آبکوه (دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

sh.sabaghiabkoo@mail.um.ac.ir

مهدی بازرگان (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

mahdibazargan67@yahoo.com

کبری اکبری (کارشناس ارشد مشاوره خانواده، واحد بندرگز دانشگاه آزاد، بندرگز، ایران)

abiaseman57@yahoo.com

زهراسادات رضوی (کارشناس ارشد توسعه اقتصادی و برنامه ریزی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

zahra.ap93@gmail.com

افسانه سردار (کارشناس حقوق، دانشگاه پیام نور مشهد، مشهد، ایران)

afsaneh.sardar@gmail.com

تاریخ تصویب: ۱۴۰۰/۰۴/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۰۵

صص ۲۳۱-۲۵۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی نیروهای پیشران تأثیرگذار بر توسعه اجتماع محور در محلات کم برخوردار شهری تدوین شده است. بدین منظور محله التیمور در کلانشهر مشهد به عنوان نمونه انتخاب شده است. این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، ترکیبی است. جهت گردآوری اطلاعات از روش های کتابخانه ای-اسنادی، روش میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است. برای تشریح وضع موجود از نتایج تمام شماری محله التیمور در سال ۱۳۹۸ استفاده گردیده که دارای جمعیتی بالغ بر ۱۵۴۱۷ نفر می باشد. به منظور نظرسنجی در رابطه با شناسایی پیشران های تأثیرگذار بر تحقق توسعه اجتماع محور در محله مذکور، ۳۰ نفر از خبرگان شهری به عنوان نمونه انتخاب گردیدند. شاخص های پژوهش در چهار حوزه (کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و حقوقی) و در قالب ۳۶ متغیر مورد بررسی قرار گرفتند. جهت تجزیه و تحلیل داده ها از روش تحلیل تأثیر متقابل در نرم افزار Micmac استفاده شده است. بر اساس نتایج پژوهش، ۱۲ متغیر به عنوان پیشران با بیشترین تأثیرگذاری و کمترین وابستگی شناسایی شدند که عبارتند از «ساختار سنی و جنسی جمعیت»، «ابعاد خانوار»، «تراکم جمعیتی»، «سواد»، «نرخ اشتغال» و «دارایی های مالی و اقتصادی»، «دانه بندی قطعات»، «سرانه» و «تنوع کاربری»، «تراکم ساختمانی»، «برخورداری از زیرساخت های شهری» و «شبکه ارتباطی درون بافتی و برون بافتی». مورد توجه قرار دادن این پیشران ها با رویکرد مشارکتی و از طریق برنامه ریزی، تدوین و اجرای پروژه های اجتماع محور گام مؤثری در راستای دستیابی به توسعه خواهند بود.

کلیدواژه ها: توانمندسازی، توسعه اجتماع محور محلی، محله التیمور، محلات کم برخوردار شهری.

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر جهان با روند گسترده شهرنشینی مواجه است. پیش‌بینی می‌شود جمعیت شهری از ۲/۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۰ به ۵ میلیارد نفر در سال ۲۰۳۰ افزایش یابد (هان^۱ و همکاران، ۲۰۱۶، ص. ۱۳۳). گسترش شهرنشینی و فشار برای مسکن بیشتر، پیامدهای نامطلوبی را به دنبال داشته است (رفیع^۲ و همکاران، ۲۰۱۷، ص. ۴۳۱). یکی از پیامدهای اصلی توسعه فیزیکی نامتعادل شهری، تحولات ساختاری و بروز مشکلات اقتصادی و اجتماعی، پدیده اسکان غیررسمی است (نقدی و صادقی، ۲۰۱۶، ص. ۱۱).

امروزه همه شهرهای جهان به نوعی با پدیده اسکان غیررسمی مواجه هستند (مک‌دونالد^۳ و همکاران، ۲۰۱۷، ص. ۶۳). برای مثال، انگلس یک صد سال پیش به وجود زاغه‌هایی در انگلستان اشاره کرده است و آن را ناشی از انقلاب صنعتی می‌داند (ممتاز^۴، ۲۰۱۰، ص. ۱۰۵). حاشیه‌نشینی در ایران نیز از دهه‌های ۲۰ و ۳۰ ه. ش آغاز شد و پس از سال ۱۳۳۲ با اجرای برنامه‌های عمرانی متکی به درآمد نفت و تمرکز بر اجرای طرح‌های صنعتی و به حاشیه رانده شدن کشاورزی، جدی‌تر گردید (امانپور و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۹۰). مدیریت شهری در ایران در برخورد با محلات غیررسمی با مسائلی همچون مشکلات مربوط به مالکیت، بدمسکنی و رشد فزاینده اینگونه بافت‌ها مواجه بوده است (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳، ص. ۸). بر این اساس، طی دهه‌های گذشته در ایران نیز سیاست‌های مختلفی جهت حل این مسائل صورت گرفته است، شامل سیاست‌های نادیده گرفتن، تخریب و تخلیه اجباری؛ مسکن عمومی؛ بهسازی و به‌تازگی توانمندسازی که هر یک نتایج متفاوتی را در کشور به دنبال داشته است (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۲۲؛ ایراندوست، ۱۳۸۹، ص. ۵۹).

بر پایه رویکرد توانمندسازی، قدرت نهادی، اجرایی و سیاسی در یک اجتماع افزایش می‌یابد، به طوری که افراد توانایی آن را پیدا می‌کنند تا شرایط زندگی خود را بهبود بخشند (انکسی^۵، ۲۰۰۳، ص. ۲۰۱). آبوت^۶ (۲۰۱۲)، برای برنامه‌های بهسازی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، چهار نوع ساختار ارائه داده است: (۱) تصمیم‌سازی توسط اجتماعات ساکن و گروه‌های ذی‌نفع و ذی‌نفوذ (۲) مشارکت متقابل بین ساکنین و دولت (۳) برنامه‌ریزی مشارکتی (اجتماع‌محور) (۴) حمایت و پشتیبانی برای توسعه اجتماعی. ساوار^۷ (۲۰۱۰) طی مطالعه‌ای در هند نشان می‌دهد که توانمندسازی اجتماع محلی، سبب دسترسی به فرصت‌های اشتغال، درآمد و مشارکت مؤثر در طرح‌های شهری شده است.

-
1. Han
  2. Rafee
  3. Mcdonald
  4. Mumtaz
  5. Nkosi
  6. Abbot
  7. Savar

توانمندسازی اجتماع محور و رابطه آن با توسعه محلی، رویکردی غیرمتمرکز و مشارکتی است (کمیسیون اقتصادی و اجتماعی ملل متحد برای آسیا و اقیانوس آرام^۱، ۲۰۱۵، ص. ۱۳۱). در این زمینه دو نگرش وجود دارد؛ از دیدگاه گروهی از محققین، توسعه اجتماع محور به مثابه یک فرآیند، ابزاری است که به موجب آن، گروه‌های اجتماع محلی قادر به کنترل تصمیمات و تخصیص منابع از بالا جهت توسعه محلی می‌شوند (کمیسیون اقتصادی و اجتماعی آسیای غربی^۲، ۲۰۰۴؛ بایکال^۳، ۲۰۱۰). در نگاه گروهی دیگر، توسعه اجتماع محلی به عنوان نتیجه بدین معناست که گروهی از افراد، کنشی اجتماعی را برای تغییر وضعیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی خود انجام دهند (اسکندری‌ثانی و همکاران، ۱۳۹۳؛ فیلیس^۴ و پیتمن^۵، ۲۰۰۹). به طور کلی، توسعه اجتماع محور را باید تلفیقی از این دو مفهوم دانست. توسعه اجتماع محور، دیدگاهی است که ضمن جامع‌نگری به مسائل حوزه محلی، با تقویت نقش شهروندان در توسعه منطبق است و به مسائل اجتماعی بسیار توجه دارد (بریانت^۶، ۲۰۰۶، ص. ۱۸). این رویکرد تحت چارچوب اقدامات نظام برنامه‌ریزی و مدیریت محلی قرار می‌گیرد و طبق آن، برنامه‌ریزی شهری به عنوان نظامی مشارکت‌جو، هدایت‌کننده و تسهیلگر توسعه محلی در پی نظم‌دهی به برنامه‌ها و طرح‌های توسعه در سکونتگاه‌های غیررسمی است (کرال^۷، ۲۰۰۹، ص. ۶۷).

کلانشهر مشهد دارای ۸ پهنه عمده (۶۶ محله) سکونتگاه غیررسمی با وسعت ۳۶۸۱ هکتار (۱۰۷٪ وسعت شهر) است که طبق سرشماری ۱۳۹۵، ۹۱۹۸۷۰ نفر جمعیت (۳۰٪ جمعیت شهر) را پوشش می‌دهد (شهرداری مشهد، ۱۳۹۶). یکی از مهمترین این محلات، محله التیمور (بخشی از محله شهید قربانی) به عنوان متراکم‌ترین محله واقع در ناحیه ۳ منطقه ۴ شهرداری است. این محله جمعیتی بالغ بر ۱۵۴۱۷ نفر را در مساحتی حدود ۵۷ هکتار جای داده است. میانگین تراکم جمعیت آن ۲۷۰ نفر در هکتار است (دفتر تسهیلگری و توسعه محلی التیمور، ۱۳۹۸). بررسی‌ها نشان می‌دهد که ساکنین محله به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و حقوقی با مسائل و مشکلات متعدد مواجه است که هریک به نوبه خود عامل مهمی بر بازماندگی توسعه محله محسوب می‌گردند. این مسائل و مشکلات در حالی در محله نمود پیدا کرده‌اند که ظرفیت‌های قابل توجهی در داخل و خارج از محدوده محله جهت جلب مشارکت‌های اجتماعی وجود دارد، اما در مسیر صحیح و سازماندهی شده از آنها استفاده نمی‌شود (همان، ۱۳۹۸)؛ در صورتی که در راستای توسعه اجتماع محور گام نهاده شود، در طول زمان می‌توان شاهد پیامدهای مثبت در راستای حرکت به سمت پایداری همه‌جانبه محله بود. جهت دستیابی به این سطح از موفقیت، اولین گام مهم شناسایی نیروهای پیشران تأثیرگذار بر تحقق الگوی توسعه اجتماع محور محله‌ای می‌باشد. واقعیت امر این است که برنامه‌ریزی برای آینده شهرها و محلات شهری، بر اساس نیازها یا کمبودهای خدماتی فعلی، سرمایه مناسبی جهت حضور موفق

1. United Nation Economic and Social Commission for Asia and Pacific
2. Economic and Social Commission for Western Asia
3. Baykal
4. Phillips
5. Pittman
6. Bryant
7. Kral

در جهان آینده نیست و ضرورت دارد با اتکا به رویکردهای جدید برنامه‌ریزی، به‌طور جدی، پیشران‌های توسعه شناسایی شده و متناسب با توانمندی‌های جامعه به واکاوی مسائل چالش‌برانگیز کنونی و آینده و برنامه‌ریزی برای حضور موفق در آینده پرداخت (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۴-۳).

بررسی پژوهش‌های پیشین در راستای رویکرد توسعه اجتماع‌محور نشان می‌دهد که بخشی از آنها به بررسی میزان موفقیت اقدامات توسعه اجتماع‌محور در محلات حاشیه‌نشین پرداخته‌اند (لانگ^۱ و وینایانتی^۲، ۲۰۰۴؛ ساوار، ۲۰۱۰؛ بایکال، ۲۰۱۰؛ خلیفه^۳، ۲۰۱۵) و برخی دیگر به ویژه مطالعات انجام شده در ایران به بررسی وضع موجود پرداخته و در نهایت راهکارهایی را برای بهبود وضعیت ارائه داده‌اند (کاظمیان و همکاران ۱۳۹۲؛ اسکندری‌ثانی و همکاران ۱۳۹۳؛ ملک افضلی و همکاران، ۱۳۹۴). آنچه پژوهش حاضر را از سایر پژوهش‌های این حوزه متمایز می‌سازد، نگاه آینده‌نگرانه به آن و تلاش جهت شناسایی نیروهای پیشران تأثیرگذار بر تحقق توسعه اجتماع‌محور محلات کم‌برخوردار می‌باشد که محله تیمور نمونه‌ای از آن است. برپایه هدف، سؤالات پژوهش به شرح ذیل هستند:

- عوامل اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع‌محور محله تیمور کدامند؟
- رابطه بین عوامل اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع‌محور محله تیمور به چه شکل می‌باشد؟
- از میان عوامل اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع‌محور محله تیمور، چه نیروهایی به عنوان پیشران با بیشترین سطح تأثیرگذاری و کمترین وابستگی عمل می‌کنند؟

۲. متدولوژی

۲.۱. روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش حاضر از نظر هدف، «کاربردی» و با توجه به ماهیت، «کمی» می‌باشد و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای-آماري و اسنادی، بررسی‌های میدانی و تجزیه و تحلیل کمی و نرم‌افزاری می‌باشد. جهت گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای-آماري و میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است. روش کتابخانه‌ای-آماري و پایگاه داده دفتر تسهیلگری و توسعه محلی تیمور به منظور روشن شدن مباحث نظری تحقیق، گردآوری شاخص‌های توسعه اجتماع‌محور و بررسی وضع موجود محله به کار گرفته شده است^۴. روش میدانی (ابزار پرسشنامه) جهت آگاهی از دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرات صاحب‌نظران در رابطه با شناسایی پیشران‌ها با بیشترین تأثیرگذاری مورد استفاده قرار

1. Lang
2. Winayanti
3. Khalifa

۴. دفتر تسهیلگری و توسعه محلی تیمور پیرو دستور سازمان امور اجتماعی کشور و طی قراردادی طرح پژوهشی و اجرایی فی مابین استانداری خراسان رضوی و دانشگاه فردوسی مشهد با هدف کاهش آسیب‌های اجتماعی در سال ۱۳۹۸ در محله تیمور راه‌اندازی شد و اعضای آن (نویسندگان پژوهش حاضر) در گام اول موظف به برداشت میدانی گسترده (تمام شماری) در حوزه‌های مختلف جمعیت‌شناختی، کالبدی و اقتصادی بودند.

گرفته است. به منظور نظرسنجی در رابطه با شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر تحقق توسعه اجتماع محور در محله مذکور، تعداد ۳۰ نفر از خبرگان در سطوح شهری و محلی (شامل متخصصان شهرداری منطقه ۴، شورای محله، افراد اثرگذار محله و کارشناسان دفتر تسهیلگری و توسعه محلی تیمور و دانشگاهیان) به عنوان نمونه انتخاب گردیدند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها و پاسخگویی به سؤالات تحقیق از روش تحلیل تأثیر متقابل با استفاده از نرم افزار Micmac استفاده شده است.

۲. ۱. ۱. روش تحلیل تأثیر متقابل / ساختاری

تحلیل تأثیر متقابل، روشی است که به ما در فهم این که چگونه روندها یا اقدامات مختلف بر یکدیگر اثر می‌گذارند و نیز تحلیل روابط متقابل بین متغیرها در یک نظام کمک می‌کند. این روش گاهی اوقات «تحلیل ساختار» نامیده می‌شود. این روش، تصویری است از این که چه چیز وابسته و چه چیز مستقل است، چه چیز پیشران و چه چیز توسط چیزهای دیگر به پیش برده می‌شود. روش تحلیل تأثیر متقابل در شناسایی متغیرها و روندهای کلیدی بسیار مفید است (رهنما و معروفی، ۱۳۹۴، ص. ۱۳۰). در این راستا، استفاده از نرم‌افزار Micmac امکان تعیین مهمترین متغیرهای یک سیستم از میان مجموعه‌ای از متغیرهای معین را فراهم می‌نماید. به‌طور کلی مراحل اصلی بر پایه آن به شرح ذیل می‌باشد:

۱) **شناسایی متغیرها (عوامل مؤثر):** تمام متغیرهای مؤثر و اولیه در فرایند تصمیم که سیستم‌های پیچیده را تحت تأثیر قرار می‌دهند، با بررسی وضع موجود و نظر کارشناسان در قالب لیستی تهیه گردیدند.

۲) **تعیین روابط بین متغیرها:** در این مرحله، یک ماتریس عددی $N \times N$ را تهیه شد. این ماتریس بیانگر تأثیر هر متغیر بر دیگر متغیرهای سیستم است و «ماتریس اثرات مستقیم»^۲ (MDI) نامیده می‌شود. هر سلول m_{ij} در ماتریس نشان می‌دهد که تا چه حد متغیر i بر متغیر j تأثیر می‌گذارد و این ارزش می‌تواند به صورت زیر باشد:

- ۰، در صورتی که متغیر i هیچ‌گونه تأثیری بر متغیر j نداشته باشد.
- ۱، در صورتی که متغیر i تأثیری ضعیف بر متغیر j داشته باشد.
- ۲، در صورتی که متغیر i تأثیری قوی بر متغیر j داشته باشد.
- ۳، در صورتی که متغیر i تأثیری بسیار قوی بر متغیر j داشته باشد.
- P، در صورتی که متغیر i تأثیری بالقوه بر متغیر j داشته باشد.

سلول‌های m_{ii} واقع در قطر ماتریس، همگی با صفر تنظیم شدند.

۳) شناسایی متغیرهای کلیدی (پیشران‌ها): این مرحله گام اصلی است. بعضی مقادیر مهم که نشانه‌ای از درجه اهمیت متغیرها هستند، با انجام عملیاتی ساده در ماتریس MDI، محاسبه شدند. این عمل ابتدا با استفاده از روش طبقه‌بندی مستقیم^۱ و سپس با استفاده از روش طبقه‌بندی غیرمستقیم^۲ صورت گرفت.

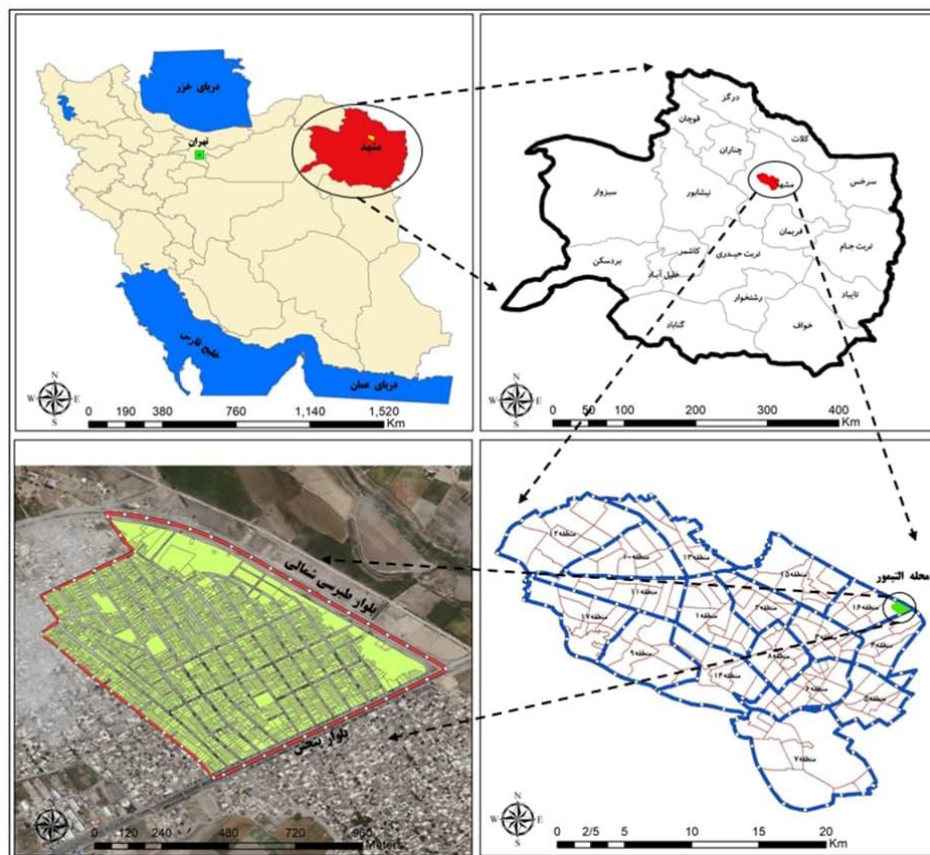
الف) روش طبقه‌بندی مستقیم: این روش به طور کلی تأثیر مستقیم و وابستگی مستقیم یک متغیر در سیستم را مستقیماً از ماتریس MDI ارزیابی می‌کند. بر اساس آن، مجموع کل ارتباطات در یک ردیف، نشان‌دهنده اهمیت تأثیر مستقیم یک متغیر بر کل سیستم و مجموع یک ستون نشان‌دهنده درجه وابستگی مستقیم یک متغیر می‌باشد (ویلاکورتا^۳، ۲۰۱۲، ص. ۵۲).

ب) روش طبقه‌بندی غیرمستقیم: در این با کمک برنامه ضرب ماتریس، متغیرهای مخفی تشخیص داده می‌شوند. این برنامه اجازه مطالعه تلفیقی از تأثیرات حاصل از مسیرها و حلقه‌های بازخورد و در نتیجه مرتب‌سازی متغیرها را از طریق مرتبه اثر، با در نظر گرفتن تعداد مسیرها و حلقه‌هایی با طول $1, 2, \dots, N$ که از هر متغیر حاصل می‌شود، با مرتبه وابستگی، با در نظر گرفتن تعداد مسیرها و حلقه‌های با طول $1, 2, \dots, N$ که به هر متغیر می‌رسد، می‌دهد. معمولاً دسته‌بندی پس از ضربی با درجه ۳، ۴ یا ۵ ثابت می‌شود (رهنما و حسینی، ۱۳۹۵، ص. ۱۶۷-۱۶۶).

۲.۲. محدوده مطالعاتی پژوهش

محلہ التیمور (شهید قربانی) در شمال شرقی و در ناحیه ۳ شهرداری منطقه چهار واقع شده است. این محلہ جمعیتی بالغ بر ۱۵۴۱۷ نفر را در مساحتی در حدود ۵۷ هکتار جای داده است. میانگین تراکم جمعیتی در این محلہ ۲۷۰ نفر در هکتار است که یکی از متراکم‌ترین محلات شهر مشهد محسوب می‌شود. به لحاظ دانه‌بندی بافت ۹۵/۱۵ درصد پارسل‌ها در محلہ کمتر از ۲۰۰ مترمربع وسعت دارند. طول شبکه معابر در محلہ التیمور ۲۰۵۵۱/۱۳ متر می‌باشد و الگوی شبکه معابر آن از نوع شطرنجی منظم است. شکل ۱، موقعیت محلہ التیمور را در شهر مشهد نشان می‌دهد.

1. Direct method
2. Indirect method
3. Villacorta

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی محله تیمور

۳. یافته‌ها

همانطور که بیان گردید، جهت شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه محله تیمور مشهد، از روش تحلیل تأثیر متقابل / ساختاری و نرم‌افزار Micmac استفاده شده است. این روش از سه گام اصلی شامل شناسایی متغیرها، تعیین روابط بین متغیرها و شناسایی پیشران‌ها می‌باشد که در ادامه به بررسی نتایج هر یک از آنها پرداخته شده است.

۳.۱. شناسایی متغیرها (عوامل اولیه مؤثر)

بر اساس پویای محیطی و نظرات کارشناسان و متخصصین و همچنین از طریق بازیابی ادبیات، ۳۶ متغیر در پنج حوزه (اجتماعی-حقوقی، اقتصادی، کالبدی، مدیریتی-نهادی و زیست‌محیطی) به عنوان عوامل مؤثر اولیه بر تحقق توسعه اجتماع محور در محله تیمور شناسایی گردیدند. این عوامل در جدول ۱ ارائه شده اند.

جدول ۱. عوامل اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله تیمور

ردیف	ابعاد	متغیر	علامت اختصاری
۱	اجتماعی-حقوقی	ساختار سنی و جنسی جمعیت	Q1
		مهاجرت	Q2

ردیف	ابعاد	متغیر	علامت اختصاری		
		بعد خانوار	Q3		
		سرمایه اجتماعی	Q4		
		مشارکت اجتماعی	Q5		
		رضایت از زندگی	Q6		
		سواد	Q7		
		سلامت عمومی	Q8		
		تاب آوری اجتماعی	Q9		
		آسیب اجتماعی	Q10		
		امنیت	Q11		
		برخورداری از خدمات شهری	Q12		
		وضعیت حقوقی ساخت و سازها	Q13		
		نحوه تصرف واحد مسکونی (ملکی، اجاره و ...)	Q14		
		تراکم جمعیتی	Q15		
		دارایی فرهنگی (هویت محله ای)	Q16		
		دارایی های مالی و اقتصادی	Q17		
		اقتصادی	۲	نرخ اشتغال	Q18
				درآمد خانوار	Q19
هزینه درمان	Q20				
دارایی های فیزیکی	Q21				
کالبدی	۳	طرح های توسعه شهری (طرح جامع، طرح تفصیلی و ...)	Q22		
		کیفیت مسکن	Q23		
		دانه بندی قطعات	Q24		
		شبکه ارتباطی درون و برون بافتی	Q25		
		سرانه و تنوع کاربری	Q26		
		برخورداری از زیرساخت های شهری	Q27		
		تراکم ساختمانی	Q28		
		انجمن ها و کانون های محلی	Q29		
مدیریتی - نهادی	۴	نهاد های دولتی	Q30		
		تشکل های مردمی (NGO)	Q31		
		وضعیت نظافت معابر و جمع آوری پسماند	Q32		
زیست محیطی	۵	وضعیت دفع فاضلاب خانگی	Q33		
		کیفیت منابع آب	Q34		
		آلودگی صوتی	Q35		
		سیما و منظر محله	Q36		

مأخذ: (دفتر تسهیلات و توسعه محلی التیمور، ۱۳۹۸؛ نعیمی و پورمحمدی، ۱۳۹۵)

۲.۳. تعیین روابط بین متغیرها

به منظور تعیین روابط بین متغیرهای مؤثر بر توسعه محله تیمور مشهد، یک ماتریس عددی ۳۶×۳۶ تحت عنوان ماتریس اثرات مستقیم (MDI) در نرم افزار Micmac تهیه گردید و تأثیر هر متغیر بر دیگر متغیرها با تکیه بر نظرات متخصصین مورد بررسی قرار گرفت (جدول ۲). طبق تحلیل های اولیه ویژگی های ماتریس MDI مشخص گردید که تعداد تکرارها ۲ بار در نظر گرفته شده است. درجه پرشدگی ماتریس با ۷۶,۰۸٪ بیانگر ضریب بالای تأثیرگذاری متغیرها بر یکدیگر می باشد. از مجموع ۹۸۶ رابطه، ۳۱۰ رابطه عدد صفر (بدون تأثیر)، ۶۳۰ رابطه عدد یک (تأثیر ضعیف)، ۳۱۸ رابطه عدد دو (تأثیر قوی) و ۳۸ رابطه عدد سه (تأثیر بسیار قوی) بوده است.

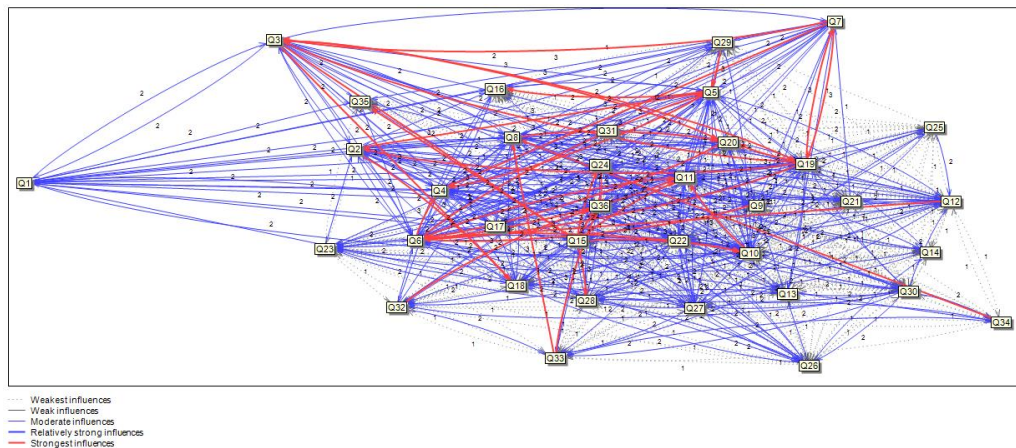
جدول ۲. ماتریس اثرات مستقیم متغیرهای اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله تیمور مشهد

Q36	Q35	Q34	Q33	Q32	Q31	Q30	Q29	Q28	Q27	Q26	Q25	Q24	Q23	Q22	Q21	Q20	Q19	Q18	Q17	Q16	Q15	Q14	Q13	Q12	Q11	Q10	Q9	Q8	Q7	Q6	Q5	Q4	Q3	Q2	Q1					
۲	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰			
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

به کمک ماتریس MDI می‌توان وضعیت اثر- وابستگی را در قالب شکل ۲، نمایش داد. گراف اثرات مستقیم شدت روابط مستقیم بین متغیرها را به تصویر می‌کشد و طبق طبقه‌بندی صورت گرفته، بیانگر اثرگذاری متوسط و بسیار ضعیف بخش قابل توجهی از متغیرها بر یکدیگر می‌باشد؛ زیرا اعداد ۲ و ۱ به ترتیب دارای بیشترین فراوانی در سطح این شکل هستند. از مجموع متغیرها، ۱۵ متغیر از اثرگذاری قوی برخوردارند، شامل: مهاجرت، بعد خانوار، مشارکت اجتماعی، رضایت از زندگی، سواد، تاب‌آوری اجتماعی، آسیب اجتماعی، تراکم جمعیتی، درآمد خانوار،

هزینه درمان، دانه‌بندی قطعات، انجمن‌ها و کانون‌های محلی، وضعیت نظافت معابر و جمع‌آوری پسماند، وضعیت دفع فاضلاب خانگی و کیفیت منابع آب.

شکل ۲. گراف اثر- وابستگی مستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله تیمور مشهد

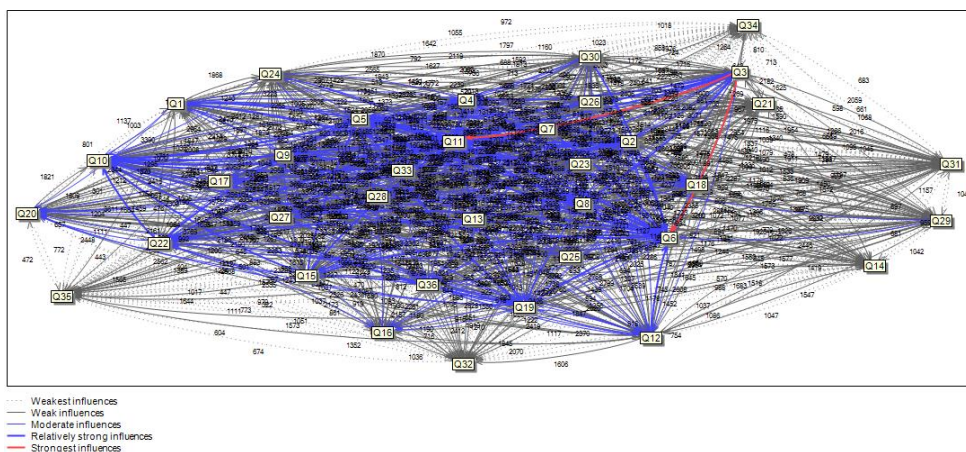
از آنجا که تعداد تکرار ماتریس، ۲ بار در نظر گرفته شده است، طبقه‌بندی جدیدی از روابط متغیرها در قالب ماتریس اثرات غیرمستقیم (MII) ضروری می‌نماید. این ماتریس، تشخیص متغیرهای پنهان را ممکن می‌سازد و به غنی کردن ثبات نتایج ماتریس کمک می‌نماید. نتایج حاصل از این طبقه‌بندی در جدول ۳، ارائه گردیده است.

جدول ۳. ماتریس اثرات غیرمستقیم متغیرهای اولیه مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله تیمور مشهد

	Q26	Q35	Q34	Q33	Q32	Q31	Q30	Q29	Q28	Q27	Q25	Q24	Q23	Q22	Q21	Q20	Q19	Q18	Q17	Q16	Q15	Q14	Q13	Q12	Q11	Q10	Q9	Q8	Q7	Q6	Q5	Q4	Q3	Q2	Q1	
Q26	1																																			
Q35	0.15	1																																		
Q34	0.12	0.18	1																																	
Q33	0.10	0.15	0.20	1																																
Q32	0.08	0.12	0.18	0.22	1																															
Q31	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	1																														
Q30	0.04	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	1																													
Q29	0.03	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30	1																												
Q28	0.02	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	1																											
Q27	0.01	0.04	0.06	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30	0.35	1																										
Q25	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	1																									
Q24	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	1																								
Q23	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	1																							
Q22	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	1																						
Q21	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	1																					
Q20	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	1																				
Q19	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	1																			
Q18	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	1																		
Q17	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	1																	
Q16	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	1																
Q15	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	1															
Q14	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	1														
Q13	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1													
Q12	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1												
Q11	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1											
Q10	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1										
Q9	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1									
Q8	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1								
Q7	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1							
Q6	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1						
Q5	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1					
Q4	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1				
Q3	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1			
Q2	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1		
Q1	0.01	0.03	0.05	0.08	0.12	0.18	0.22	0.28	0.32	0.38	0.42	0.48	0.52	0.58	0.62	0.68	0.72	0.78	0.82	0.88	0.92	0.98	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1	

مأخذ: (یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۹)

با استفاده از گراف اثرات غیرمستقیم نیز مشخص گردید که بخش قابل توجهی از متغیرها تأثیر متوسط، ضعیف و بسیارضعیف بر یکدیگر دارند. در بین متغیرها، تنها متغیر بعد «خانوار» از اثرگذاری قوی برخوردار است.

شکل ۳. گراف اثر- وابستگی غیرمستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله تیمور مشهد

۳.۳. پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه محله تیمور مشهد

جهت شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه اجتماع محور محله تیمور مشهد از داده های ماتریس های MDI و MII استفاده شد و در قالب دو روش طبقه بندی مستقیم و طبقه بندی غیرمستقیم، پیشران ها تعیین گردید.

۳.۳.۱. روش طبقه بندی مستقیم و غیرمستقیم

این روش جهت بررسی شدت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم متغیرها مورد استفاده قرار گرفت. شدت تأثیرگذاری متغیرها بر کل سیستم، از طریق جمع کل روابط در هر ردیف از ماتریس MDI و ماتریس MII مشخص شد. نمرات تأثیرپذیری متغیرها نیز با استفاده از جمع هر ستون در هر یک از ماتریس ها تعیین گردید. جدول ۴، نتایج حاصل از درجه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم متغیرها را نشان می دهد.

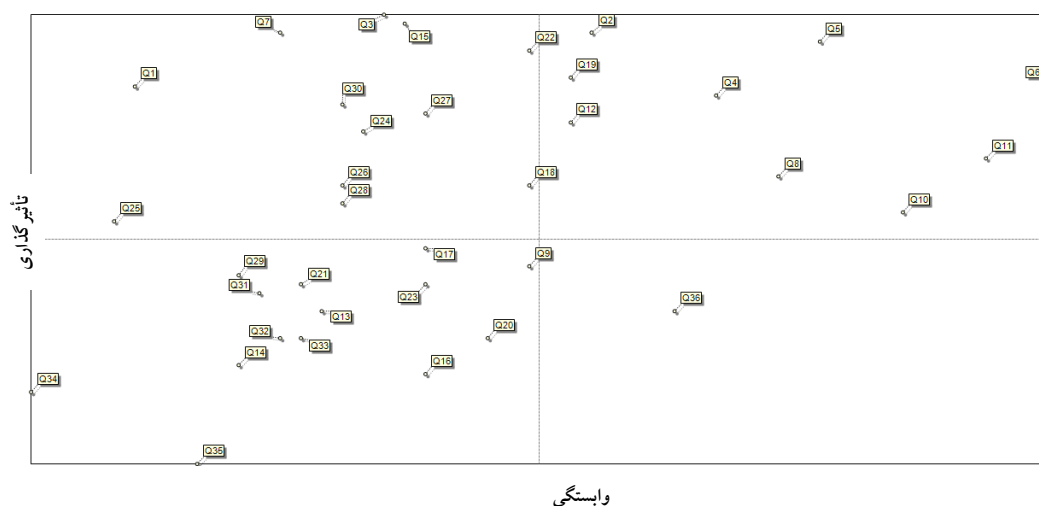
جدول ۴. درجه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه محله تیمور مشهد

علامت اختصاری	متغیر	طبقه بندی مستقیم		طبقه بندی غیرمستقیم	
		میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری
Q1	ساختار سنی و جنسی جمعیت	۵۱	۲۳	۷۸۷۷۱	۴۰۷۳۳
Q2	مهاجرت	۵۷	۴۵	۸۹۰۲۷	۷۱۹۳۰
Q3	بعد خانوار	۵۹	۳۵	۹۳۹۲۵	۵۸۶۳۳
Q4	سرمایه اجتماعی	۵۰	۵۱	۷۶۲۵۷	۸۲۵۲۳
Q5	مشارکت اجتماعی	۵۶	۵۶	۸۶۳۸۰	۸۹۸۳۹

طبقه بندی غیرمستقیم		طبقه بندی مستقیم		متغیر	علامت اختصاری
میزان تأثیرپذیری	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری	میزان تأثیرگذاری		
۱۰۴۸۸۹	۸۵۷۷۶	۶۷	۵۴	رضایت از زندگی	Q6
۴۹۳۸۳	۸۸۸۶۴	۳۰	۵۷	سواد	Q7
۸۲۵۵۵	۶۶۸۲۱	۵۴	۴۱	سلامت عمومی	Q8
۶۷۳۹۹	۵۴۶۳۷	۴۲	۳۱	تاب آوری اجتماعی	Q9
۹۴۷۰۳	۶۰۴۸۸	۶۰	۳۷	آسیب اجتماعی	Q10
۱۰۰۸۱۰	۶۸۵۳۲	۶۴	۴۳	امنیت	Q11
۶۷۴۴۶	۷۳۴۸۲	۴۴	۴۷	برخورداري از خدمات شهری	Q12
۵۱۳۲۱	۴۱۹۱۸	۳۲	۲۶	وضعیت حقوقی ساخت و سازها	Q13
۴۵۶۵۱	۳۳۳۹۹	۲۸	۲۰	نحوه تصرف واحد مسکونی	Q14
۵۷۳۹۴	۸۷۴۵۵	۳۶	۵۸	تراکم جمعیتی	Q15
۶۲۰۰۲	۳۳۶۲۵	۳۷	۱۹	دارایی فرهنگی	Q16
۶۱۵۲۶	۵۶۲۸۶	۳۷	۳۳	دارایی های مالی و اقتصادی	Q17
۶۹۰۸۳	۶۷۰۱۸	۴۲	۴۰	نرخ اشتغال	Q18
۷۱۱۷۸	۸۵۵۸۱	۴۴	۵۲	درآمدخانوار	Q19
۶۵۲۴۵	۴۲۲۲۷	۴۰	۲۳	هزینه درمان	Q20
۵۱۳۲۵	۴۸۱۵۷	۳۱	۲۹	دارایی های فیزیکی	Q21
۶۴۳۸۸	۸۳۶۰۳	۴۲	۵۵	طرح های توسعه شهری	Q22
۵۷۰۲۷	۴۷۷۲۴	۳۷	۲۹	کیفیت مسکن	Q23
۵۲۶۲۴	۶۸۸۰۶	۳۴	۴۶	دانه بندی قطعات	Q24
۳۷۲۹۹	۵۵۲۴۷	۲۲	۳۶	شبکه ارتباطی درون و برون بافتی	Q25
۵۱۶۱۷	۶۳۲۸۴	۳۳	۴۰	سرنانه و تنوع کاربری	Q26
۵۶۵۳۴	۷۳۹۱۵	۳۷	۴۸	برخورداري از زیرساخت های شهری	Q27
۵۰۲۶۸	۵۹۲۴۷	۳۳	۳۸	تراکم ساختمانی	Q28
۴۷۴۷۹	۵۱۰۵۵	۲۸	۳۰	انجمن ها و کانون های محلی	Q29
۵۲۳۹۲	۷۴۰۶۷	۳۳	۴۹	نهادهای دولتی	Q30
۴۸۵۷۴	۴۶۸۵۴	۲۹	۲۸	تشکل های مردمی (NGO)	Q31
۴۷۸۵۹	۳۶۵۶۰	۳۰	۲۳	نظافت معابر و جمع آوری پسماند	Q32
۴۶۸۴۵	۳۵۰۲۶	۳۱	۲۳	وضعیت دفع فاضلاب خانگی	Q33
۲۹۴۵۵	۳۰۲۰۵	۱۸	۱۷	کیفیت منابع آب	Q34
۴۰۸۱۶	۱۵۵۰۶	۲۶	۹	آلودگی صوتی	Q35
۷۲۸۰۳	۴۱۸۲۳	۴۹	۲۶	سیما و منظر محله	Q36
۱۳۸۰	۱۳۸۰	۱۳۸۰	۱۳۸۰	کل	

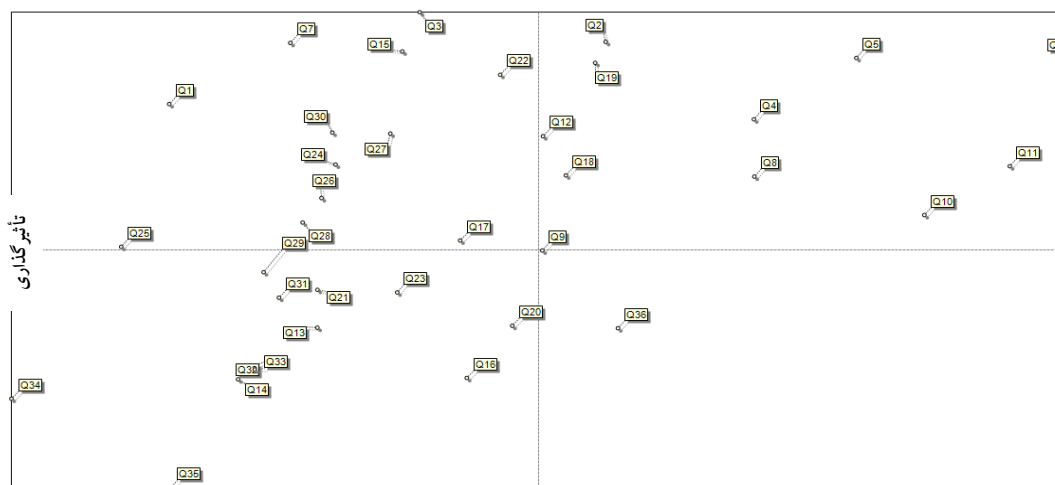
مأخذ: (یافته های پژوهش، ۱۳۹۹)

به منظور بررسی دقیقتر شدت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها در کل سیستم، نقشه های مستقیم و غیرمستقیم از مختصات تأثیرگذاری و وابستگی متغیرها تهیه گردیده است (شکل ۴ و ۵). با توجه به جدول ۵ و شکل ۴، در بین متغیرهای مستقیم مؤثر بر توسعه اجتماع محور محله التیمور مشهد، «بعد خانوار» (Q3)؛ «تراکم جمعیتی» (Q15)؛ «سواد» (Q7)؛ «طرح های توسعه شهری» (Q22)؛ «ساختار سنی و جنسی جمعیت» (Q1)؛ نهادهای دولتی (Q30)؛ «برخورداری از زیرساخت های شهری» (Q27)؛ «دانه بندی قطعات» (Q24)؛ «نرخ اشتغال» (Q18)؛ «سرانه و تنوع کاربری» (Q26)؛ «تراکم ساختمانی» (Q28) و «شبکه ارتباطی درون و برون بافتی» (Q25) بیشترین تأثیرگذاری و کمترین وابستگی را به کل سیستم دارند.

شکل ۴. درجه تأثیرگذاری و وابستگی مستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه محله التیمور مشهد

نقشه غیرمستقیم به طور آشکارتری شدت تأثیرگذاری و وابستگی غیرمستقیم متغیرها را مشخص می نماید. با توجه به مختصات تأثیرگذاری و وابستگی متغیرها، مشخص گردید که از مجموع ۳۶ متغیر مورد بررسی، ۱۱ متغیر به لحاظ بیشترین تأثیرگذاری و کمترین وابستگی، وضعیتی مشابه روش طبقه بندی مستقیم دارند و تنها جایگاه دارایی های مالی و اقتصادی (Q17) تغییر یافته و در این گروه جای گرفته است. همچنین متغیر «نرخ اشتغال» (Q18) از دسته مذکور به گروه متغیرهایی با بیشترین تأثیرگذاری و بیشترین وابستگی منتقل شده است.

وابستگی

شکل ۵. درجه تأثیر گذاری و وابستگی غیرمستقیم متغیرهای مؤثر بر توسعه محله تیمور مشهد

۳.۲. مقایسه نتایج طبقه‌بندی مستقیم و غیرمستقیم

این بخش به مقایسه نتایج روش طبقه‌بندی مستقیم و غیرمستقیم اختصاص یافته است. زیرا از یک سو، احتمال تأیید اهمیت متغیرهای معین فراهم می‌گردد و از سوی دیگر، امکان آشکار شدن متغیرهای خاصی که به دلیل فعالیت‌های غیرمستقیم نقش غالب را در تحقق توسعه اجتماع محور محله تیمور بازی می‌کنند، وجود دارد. مقایسه شدت تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم نشان می‌دهد که در بین ۳۶ متغیر مورد بررسی، ۲۲ متغیر از بیشترین تأثیرگذاری برخوردارند. در بین آنها، ۹ متغیر دارای رتبه‌های یکسانی در سلسله‌مراتب تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم می‌باشند که به ترتیب اهمیت عبارتند از: بعد خانوار (رتبه ۱)، مشارکت اجتماعی (رتبه ۵)، ساختار سنی و جنسی جمعیت (رتبه ۹)، سرمایه اجتماعی (رتبه ۱۰)، نهادهای دولتی (رتبه ۱۱)، برخورداری از زیرساخت‌های شهری (رتبه ۱۲)، برخورداری از خدمات شهری (رتبه ۱۳)، دانه‌بندی قطعات (رتبه ۱۴) و امنیت (رتبه ۱۵). در مقابل ۱۲ متغیر با اندکی جابجایی در سلسله‌مراتب تأثیرگذاری مستقیم نسبت به تأثیرگذاری غیرمستقیم مواجه هستند. این متغیرها شامل تراکم جمعیتی (رتبه ۲ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۴ در اثرگذاری غیرمستقیم)، مهاجرت (رتبه ۳ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۲ در اثرگذاری غیرمستقیم)، سواد (رتبه ۴ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۳ در اثرگذاری غیرمستقیم)، طرح‌های توسعه شهری (رتبه ۶ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۸ در اثرگذاری غیرمستقیم)، رضایت از زندگی (رتبه ۷ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۶ در اثرگذاری غیرمستقیم)، درآمد خانوار (رتبه ۸ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۷ در اثرگذاری غیرمستقیم)، سلامت عمومی (رتبه ۱۶ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۱۷ در اثرگذاری غیرمستقیم)، نرخ اشتغال (رتبه ۱۷ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۱۶ در اثرگذاری غیرمستقیم) و تراکم ساختمانی (رتبه ۱۹ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۲۰ در اثرگذاری غیرمستقیم)، آسیب اجتماعی (رتبه ۲۰ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۱۹ در اثرگذاری غیرمستقیم)، شبکه ارتباطی درون و برون‌بافتی (رتبه ۲۱ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۲۲ در اثرگذاری

غیرمستقیم) و دارایی‌های مالی و اقتصادی (رتبه ۲۲ در اثرگذاری مستقیم و رتبه ۲۱ در اثرگذاری غیرمستقیم) می‌شوند.

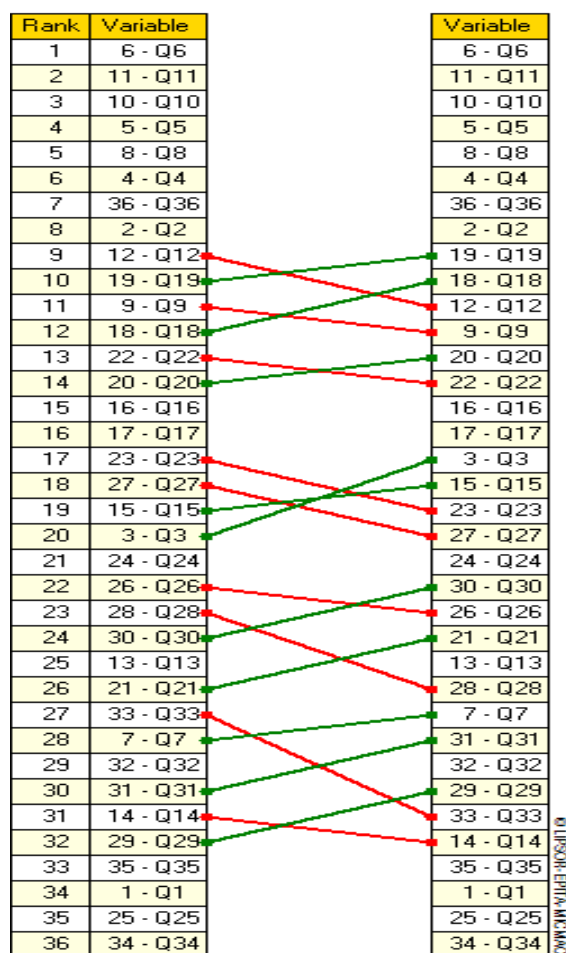
Rank	Variable	Variable
1	3 - Q3	3 - Q3
2	15 - Q15	2 - Q2
3	2 - Q2	7 - Q7
4	7 - Q7	15 - Q15
5	5 - Q5	5 - Q5
6	22 - Q22	6 - Q6
7	6 - Q6	19 - Q19
8	19 - Q19	22 - Q22
9	1 - Q1	1 - Q1
10	4 - Q4	4 - Q4
11	30 - Q30	30 - Q30
12	27 - Q27	27 - Q27
13	12 - Q12	12 - Q12
14	24 - Q24	24 - Q24
15	11 - Q11	11 - Q11
16	8 - Q8	18 - Q18
17	18 - Q18	8 - Q8
18	26 - Q26	26 - Q26
19	28 - Q28	10 - Q10
20	10 - Q10	28 - Q28
21	25 - Q25	17 - Q17
22	17 - Q17	25 - Q25
23	9 - Q9	9 - Q9
24	29 - Q29	29 - Q29
25	21 - Q21	21 - Q21
26	23 - Q23	23 - Q23
27	31 - Q31	31 - Q31
28	13 - Q13	20 - Q20
29	36 - Q36	13 - Q13
30	20 - Q20	36 - Q36
31	32 - Q32	32 - Q32
32	33 - Q33	33 - Q33
33	14 - Q14	16 - Q16
34	16 - Q16	14 - Q14
35	34 - Q34	34 - Q34
36	35 - Q35	35 - Q35

شکل ۶. طبقه‌بندی متغیرها بر اساس میزان تأثیر مستقیم (سمت چپ) و تأثیر غیرمستقیم (سمت راست)

مقایسه شدت وابستگی مستقیم و غیرمستقیم نیز بیانگر این است که در بین ۳۶ متغیر، ۱۲ متغیر دارای بیشترین وابستگی می‌باشند که از آن بین، ۸ متغیر از رتبه‌های یکسانی در سلسله‌مراتب وابستگی مستقیم و غیرمستقیم برخوردارند و به ترتیب اهمیت عبارتند از: رضایت از زندگی (رتبه ۱)، امنیت (رتبه ۲)، آسیب اجتماعی (رتبه ۳)، مشارکت اجتماعی (رتبه ۴)، سلامت عمومی (رتبه ۵)، سرمایه اجتماعی (رتبه ۶)، سیما و منظر محله (رتبه ۷)، مهاجرت (رتبه ۸). در مقابل، ۴ متغیر با اندکی جابجایی رتبه در این سلسله‌مراتب مواجه هستند. این متغیرها عبارتند از: برخورداری از خدمات شهری (رتبه ۹ در وابستگی مستقیم و رتبه ۱۱ در وابستگی غیرمستقیم)، درآمد خانوار (رتبه ۱۰ در وابستگی مستقیم و رتبه ۹ در وابستگی غیرمستقیم)، تاب‌آوری اجتماعی (رتبه ۱۱ در وابستگی مستقیم و

رتبه ۱۲ در وابستگی غیرمستقیم) و نرخ اشتغال (رتبه ۱۲ در وابستگی مستقیم و رتبه ۱۰ در وابستگی غیرمستقیم) می‌باشند.

شکل ۷. طبقه‌بندی متغیرها بر اساس میزان وابستگی مستقیم (سمت چپ) و تأثیر غیرمستقیم (سمت راست)

۴. بحث

همان‌طور که از بخش یافته‌ها استنتاج گردید، از میان ۳۶ متغیر اولیه تأثیرگذار بر تحقق توسعه اجتماع‌محور محله تیمور، ۱۲ متغیر در حوزه‌های اجتماعی-حقوقی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی-نهادی، به‌عنوان پیشران‌های تأثیرگذار با بیشترین سطح تأثیرگذاری و کمترین سطح وابستگی شناسایی شدند.

در حوزه اجتماعی-حقوقی، متغیرهای ساختار سنی و جنسی جمعیت، ابعاد خانوار، تراکم جمعیتی، سواد جزو پیشران‌ها می‌باشند. نتایج یافته‌ها در این حوزه با نتایج پژوهش‌های صورت گرفته توسط آکایو (۲۰۱۰)، خلیفه (۲۰۱۵) و اسکندری ثانی و همکاران (۱۳۹۳) و مطابقت دارد. پیشران‌های حوزه اقتصادی شامل نرخ اشتغال و دارایی‌های مالی و اقتصادی می‌شوند. نتایج این حوزه با مطالعات انجام‌شده توسط ساوار (۲۰۱۰)، کاظمیان و

همکاران (۱۳۹۲)، اسکندری ثانی و همکاران (۱۳۹۳) و ملک افضلی و همکاران (۱۳۹۴) منطبق است. در حوزه کالبدی، پیشران‌های دانه‌بندی قطعات، سرانه و تنوع کاربری، تراکم ساختمانی، برخورداری از زیرساخت‌های شهری و شبکه ارتباطی درون‌بافتی قرار دارند. این پیشران‌ها با یافته‌های لانگ و ویناینتی (۲۰۰۴) و بایکال (۲۰۱۰) مطابقت دارد. در حوزه مدیریتی و نهادی نیز نهادهای دولتی به عنوان پیشران تأثیرگذار شناسایی شدند و این نتیجه با یافته‌های کاظمیان و همکاران (۱۳۹۲) منطبق است.

برداشت‌های میدانی گسترده صورت گرفته در سطح محله تیمور در سال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد که با توجه به کل جمعیت محله (۱۵۴۱۷ نفر)، ۹۷٪ در گروه ۶۴-۱۵ قرار دارند. همچنین ۲۸۷٪ از جمعیت محله را جوانان ۲۹-۱۵ سال تشکیل می‌دهند که که استفاده صحیح از پتانسیل بالفعل و بالقوه آن نقش پررنگی در توسعه محله خواهد داشت. از سوی دیگر ابعاد خانوار در محله تیمور ۳/۷۵ است که در مقایسه با کل شهر (۳/۲۹) بالاتر است. همچنین تراکم جمعیتی محله تیمور (۲۷۰ نفر/هکتار) در گروه تراکم‌های بالا قرار دارد و جزو پرتراکم‌ترین محلات شهری مشهد نیز محسوب می‌شود. از کل جمعیت باسواد محله (۱۱۳۵۵ نفر)، ۶۷/۶۹٪ دارای تحصیلات ابتدای و متوسطه سطح اول هستند. این در حالی است که آموزش و تحصیلات از جنبه‌های مهم تغییرات جمعیتی، توسعه اجتماعی و رشد اقتصادی هر جامعه‌ای محسوب می‌شود و آینده اقتصادی و رفاه اجتماعی محلی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

بررسی نرخ اشتغال محله تیمور بیانگر آن است که ۹۸/۶۴٪ جمعیت فعال، شاغل هستند. به نظر از این چشم‌انداز محله تیمور در وضعیت خوبی قرار دارد. اما آنچه حائز اهمیت است، پایین بودن نرخ مشارکت اقتصادی (۳۳/۶۷٪) و فصلی بودن بخش قابل توجهی از مشاغل در سطح محله می‌باشد (حدود ۴۱٪ از نیروی کار محله در گروه کارگران روزمزد هستند). علاوه بر نرخ اشتغال، پیشران اثرگذار دیگر در حوزه اقتصادی، دارایی‌های اقتصادی و مالی است که با شناسایی ۱۰۰ بنگاه اقتصادی، مشخص گردید، ۵۲٪ از آنها تولیدی - عمدتاً پوشاک - و مابقی خدماتی می‌باشند. لازم به ذکر است که ۵۸٪ از بنگاه‌ها فاقد مجوز هستند و دلیل عمده این موضوع، مراحل اداری دشوار اخذ مجوز، موانع سازمانی جهت تأیید شرایط فضای فعالیت، عدم اعطای مجوز فعالیت به افراد بی‌سواد و بازنشستگان می‌باشد.

به لحاظ کالبدی، دانه‌بندی قطعات در سطح محله تیمور به گونه‌ای است که از بین ۳۹۲۹ پارسل موجود، ۶۱٪ کمتر از ۵۰ تا ۸۵ مترمربع وسعت دارند که نشان از ریزدانه‌گی بافت محله تیمور دارد. وضعیت ترکیب کاربری نیز بیانگر آن است که از کل پارسل‌ها، ۹۵/۱۶٪ به کاربری مسکونی و مابقی به کاربری آموزشی، مذهبی، تجهیزات و تأسیسات شهری، درمانی، کارگاهی-صنعتی، باغات و کشاورزی و کاربری‌های مختلط اختصاص دارد. همچنین این محله فاقد کاربری‌های ورزشی، پارک و فضای سبز می‌باشد. به طور کلی با توجه به جمعیت ساکن در این محله، سرانه تمامی کاربری‌های پایین‌تر از استاندارد شهری و در مواردی صفر است. بررسی تراکم ساختمانی در محله تیمور نیز نشان می‌دهد که ۹۳/۳۱٪ پارسل‌ها ۱ و ۲ طبقه می‌باشند. این امر بیانگر کوتاه‌انداز بودن بافت محله است. از نظر زیرساخت‌های شهری، تمامی قطعات در محله به شبکه آبرسانی، برق‌رسانی و گازرسانی دسترسی دارند. اما

این محله فاقد شبکه فاضلاب شهری (اگو) می باشد به طوری که مسائل عدیده‌ای را به لحاظ زیست‌محیطی و شیوع انواع بیماری‌ها بویژه در فصل تابستان به وجود می‌آورد. در مورد شبکه معابر محله التیمور، الگوی غالب، شطرنجی تقریباً منظم است. سلسه مراتب ترافیکی معابر نیز متشکل از یک معبر شریانی درجه ۱، یک معبر شریانی درجه ۲ وجود دارد که دو مرز محله را دربرمی‌گیرند و مابقی (۳۵۴ معبر) محلی هستند. در بین معابر محلی، ۲۵۶ معبر را کوچه‌های فرعی بن‌بست با میانگین یک متر تشکیل داده‌اند که قابلیت دسترسی به مقصدها را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند و ساکنین محله را با مشکلات بسیاری در مواجهه با بحران‌های انسانی و طبیعی روبرو می‌سازند. به طور کلی می‌توان بخش اعظم مسائل کالبدی محله را نشأت گرفته از توسعه خودرو بدون برنامه آن - همانند بخش اعظم محلات کم‌برخوردار شهری مشهد - است. این محله خلاف جهات پیش‌بینی شده طرح‌های جامع اول و دوم شهر مشهد، توسعه یافته است و در طرح توسعه و عمران (جامع) کلانشهر مشهد «فرنهاد» (۱۴۰۵-۱۳۹۵) جزو محدوده خدماتی شهر تعریف گردید اما طرح تفصیلی آن هنوز از سوی شهرداری مشهد تصویب نشده است.

احصاء پیشران‌های فوق‌الذکر با بالاترین سطح اثرگذاری و کمترین سطح وابستگی بیانگر این است که در رویکرد توسعه اجتماع محور محلات کم‌برخوردار شهری از جمله محله التیمور، باید نگرشی گسترده‌تر و جامع‌تر به موضوع داشت. چرا که این پیشران‌ها بسترساز بکارگیری بهینه عوامل مؤثر دیگر نظیر مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی هستند و می‌توانند بر شاخص‌های نظیر سطح رضایت از زندگی، کاهش آسیب‌های اجتماعی و ... که خود در عین تأثیرگذاری، بیشترین وابستگی را دارند، مؤثر واقع شوند.

۵. نتیجه‌گیری

یکی از رویکردهای بنیادی اسکان غیررسمی، توانمندسازی از طریق برنامه‌ریزی اجتماعی و کالبدی فضایی است. طی دهه‌های اخیر، ساختار محله‌های شهری با تأکید بر نیاز به توسعه و احساس تعلق اجتماعی و مکانی ساکنان در شهرهای بزرگ مورد بازشناسی قرار گرفته است. همچنین، بسیاری از سازمان‌ها و نهادهای مدیریت و برنامه‌ریزی شهری در سطح جهانی به منظور نظارت بر اقدامات توسعه‌ای به جای دید کلان، بر رهیافت خردنگر و مبتنی بر اجتماعات محله‌ای تأکید داشته‌اند. به منظور دستیابی به چنین رهیافتی، اولین گام مهم، شناسایی عوامل کلیدی و نیروهای پیشران تأثیرگذار بر تحقق الگوی توسعه اجتماع محور محله‌ای می‌باشد. پژوهش حاضر به شناسایی پیشران‌های تأثیرگذار بر توسعه اجتماع محور محلی در محله التیمور پرداخت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در بین ۳۶ متغیر مورد بررسی، ۱۲ متغیر بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری برخوردارند. در حوزه اجتماعی-حقوقی، متغیرهای «ساختار سنی و جنسی جمعیت»، «ابعاد خانوار»، «تراکم جمعیتی»، «سواد» جزو پیشران‌ها می‌باشند. در حوزه اقتصادی متغیرهای «نرخ اشتغال» و «دارایی‌های مالی و اقتصادی»، در حوزه کالبدی متغیرهای «دانه‌بندی قطعات»، «سرانه» و «تنوع کاربری»، «تراکم ساختمانی»، «برخوردار از زیرساخت‌های شهری» و «شبکه ارتباطی

درون‌بافتی و برون‌بافتی» قرار دارند و در حوزه مدیریتی و نهادی نیز نهادهای دولتی به عنوان پیشران با بیشترین سطح تأثیرگذاری و کمترین وابستگی شناسایی شدند.

با توجه به نتایج به دست آمده، جهت تحقق توسعه اجتماع محور در محله التیمور و بسیاری از مناطق کم‌برخوردار مشابه در سطح شهر مشهد، پیشنهاد می‌گردد که مدیریت شهری خصوصاً در سطوح محلی، بستر گسترش سطح دانش و مهارت به‌ویژه در میان جوانان محله را در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی با استفاده از ظرفیت نهادهای متولی فراهم آورد؛ جهت ورود هر چه بیشترین تولیدکنندگان محله به بخش رسمی اقتصاد، تمهیدات لازم از سوی سازمان‌های مرتبط برای تسهیل شرایط اخذ مجوز صورت گیرد؛ با توجه به وضعیت کالبدی محله، تسریع در تصویب طرح تفصیلی حوزه شمال شرق مشهد در دستور کار شهرداری قرار گیرد؛ در رابطه با حل مسائل زیست‌محیطی (نظیر ایجاد شبکه فاضلاب شهری) تعیین هر چه سریعتر ردیف بودجه در دستور کار سازمان مربوطه قرار گیرد؛ در نهایت با توجه به نقش مؤثر نهادهای دولتی، بسترسازی کارآمد از سوی مراکز محلی فعالیت در حوزه بازآفرینی محلات کم‌برخوردار شهری (نظیر دفاتر تسهیلگری و توسعه محلی مستقر در محلات هدف) جهت استفاده بهینه از ظرفیت‌های نهادی انجام پذیرد. همچنین، نظر به اینکه شاخص‌هایی نظیر مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی ضمن برخورداری از بالاترین میزان وابستگی، بالاترین سطح تأثیرگذاری را نیز در توسعه محله التیمور دارا می‌باشند، پیشنهاد می‌شود پیشران‌ها با رویکرد مشارکتی و از طریق برنامه‌ریزی، تدوین و اجرای پروژه‌های اجتماع محور مورد توجه قرار گیرد. زیرا تقویت مطالبه‌گری و توانمندسازی ساکنین محله در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی گام مؤثری در راستای دستیابی به توسعه خواهد بود.

کتاب‌نامه

۱. اسکندری ثانی، م.، سجادی، ژ.، و صرافی، م. (۱۳۹۳). ظرفیت توسعه اجتماعات محلی در کاهش فقر شهری و عوامل مؤثر بر توسعه آن: مورد شناسی: نعمت آباد تهران (محلات جنوبی شهر تهران). *فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۴(۱۵)، ۲۱-۱.
۲. امانپور، س.، عباسی لیوسی، ز.، و صفایی‌پور، م. (۱۳۹۷). برنامه‌ریزی راهبردی به منظور توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی: شهرک پیام نور دزفول، *فصلنامه شهر پایدار*، ۱(۴)، ۸۹-۱۰۷.
۳. ایران‌دوست، ک.، (۱۳۸۹). مرور تجربه کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی نمونه شهر کرمانشاه. *مجله جغرافیا و توسعه*، ۱(۲۰)، ۷۸-۵۹.
۴. حاتمی‌نژاد، ح.، پاپلی یزدی، م. ح.، و حسین‌نژاد، م. ر. (۱۳۹۳). تحلیل ویژگی‌های محلی سکونتگاه‌های غیررسمی و نحوه برخورد با این محلات در مشهد، *مجله مدیریت کارآفرینی و نوآوری*، ۲، ۲۳-۹.
۵. دفتر تسهیلگری و توسعه محلی التیمور (۱۳۹۸). *گزارش سنجش وضعیت محله التیمور*. مشهد: استانداری خراسان رضوی.

۶. رهنما، م. ر.، و حسینی، م. (۱۳۹۵). کاربرد نرم/فزارهای آینده‌پژوهی در مطالعات شهری. مشهد: انتشارات مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد.
۷. رهنما، م. ر.، و معروفی، ا. (۱۳۹۴). سناریونگاری در مطالعات شهری و منطقه‌ای (مفاهیم، روش‌ها و تجارب). مشهد: مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد.
۸. سلیمی، ج.، بهرامی، م.، و مکتون، ر. (۱۳۹۲). ابزارهای آینده‌پژوهی در اختیار برنامه‌ریزان. تهران: دومین همایش ملی «آینده‌پژوهی».
۹. شهرداری مشهد. (۱۳۹۶). *آمارنامه شهر مشهد ۱۳۹۵*. مشهد: معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه انسانی شهرداری مشهد.
۱۰. کاظمیان، غ.، قربانی‌زاده، و. ا.، و شفیعا، س. (۱۳۹۲). دستیابی به توسعه پایدار محلی از طریق ظرفیت اجتماعی ساکنین و فعالان اقتصادی محله غیررسمی، مطالعه موردی: محله شمیران نو. *مطالعات شهری*، ۴، ۱۰-۱.
۱۱. کلانتری، م.، مشکینی، ا.، پیری، ع.، و زرین کاویانی، ع. (۱۳۹۸). تحلیل ساختاری موانع توانمندسازی اجتماع‌محور در مناطق اسکان غیررسمی مطالعه موردی: محله بان برز شهر ایلام، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. ۱۰ (۳۶)، ۲۱-۳۲.
۱۲. ملک‌افضلی، ع. ا.، کلانتری، م.، و بهارستانی، ش. (۱۳۹۴). بررسی شاخصه‌های توسعه پایدار در محله‌های حاشیه- نشین، مطالعه موردی: محله قلعه کامکار قم. *فصلنامه شهر پایدار*، ۱ (۳)، ۹۴-۸۱.
۱۳. نقدی، ا.، و صادقی، ر. (۱۳۸۲). حاشیه نشینی چالشی فراروی توسعه پایدار شهری با تأکید بر شهر همدان. *رفاه اجتماعی*، ۵ (۲۰)، ۲۳۳-۲۱۳.
14. Abbot, J. (2012). Deep democracy: Urban governmentality and the horizon of politics. *Environment and Urbanization*. 13(2), 3-23.
15. Baykal, N. (2010). *Urban poverty in Asia*. China: Singnoya Press.
16. Bryant, L. S., (2006). *Community foundations the asset-based development of an Australian community organization as a foundation source for sustainable community development*. Australia: RMIT University (School of Management).
17. Economic and Social Commission for Western Asia "ESCWA" (2004). *Community-driven as an integrated social policy at the local level*. United Nation: Economic and Social Commission for Western Asia.
18. Han, J.Y., Hayashi. X., C., & Hidefumi, I., (2016). Application of an integrated system dynamics and cellular automata model for urban growth assessment: A case study of Shanghai, China. *Journal of Landscape and Urban Planning*, 91(3), 133-141.
19. Khalifa, M. A. (2015). Evolution of informal settlements upgrading strategies in Egypt: From negligence to participatory development. *Ain Shams Engineering Journal*, 6, 1151-1159.
20. Kral, G. (2010). *Toward new paradigm for urban settlement*. Chicago: University of Illinois Press.
21. Lang, H. C., & Winayanti, L. (2004). Provision of urban services in an informal settlement: a case study of Kampung Penas Tanggul, Jakarta. *Habitat International*, 28, 41-65.
22. Mcdonald, R., Richard T.T., Forman, P. K., Neugarten R., & Dan Salzer, J. F. (2017). Urban effects, distance, and protected areas in an urbanizing world, *Journal Land urban plan*, 93(1), 63-75.
23. Mumtaz, B. (2010). Why City Need Slums. *Habitat debate*, 7(3), 15-23.

24. Naghdi, A. & Sadeghi, R. (2016). Informal Settlement a Challenge for Urban Sustainable Development, *Social Welfare journal*, 20, 11-24.
25. Nkosi, A. L. (2003). *An Evolution of a Women Empowerment: Life Skills Program in an Informal Settlement*. Johannesburg: Dissertation in Social Work, Faculty of Arts, Rand Afrikaans University.
26. Philips. R., and Pittman R. (2009). *An introduction to community development, a framework for community and economic development*. Routledge Publications.
27. Rafiee, r., Salman M. A., Khorasani, N. (2017). Assessment of changes in urban green spaces of mashhad city using satellite data. *International journal of applied earth observation and geo information*, 11(6), 431-438.
28. Savar, S. (2010) *City and region*. Dehli: Graven.
29. UN-HABITAT. (2003). *The Challenge of Slums*. London: Earthscan.
30. United Nation Economic and Social Commission for Asia and Pacific (2015). *Municipal and Management in Asia: A comparative study*. Bangkok: United Nation Economic and Social Commission for Asia and Pacific.
31. Villacorta, P. J., Masegosa, A. D., Castellanos, D., & Lamata, M. T. (2012). A linguistic approach to structural analysis in prospective studies. Berlin: International Conference on Information Processing and Management of Uncertainty on Knowledge-Based Systems.